

Т. А. Чернова,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРИНЦИПИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

T. L. Chernova,
PhD.

ENVIRONMENTAL-ECONOMIC PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

Розглянуті передумови та основні принципи формування національної моделі сталого розвитку економіки, що спираються на міжнародний досвід та доробок наукових національних шкіл з економіки природокористування. У статті доводиться, що еколого-економічні принципи сталого розвитку обумовлюють принципову структурну перебудову економіки на засадах інноваційного розвитку виробництв та системній екологізації діяльності суспільства.

The background, pre-conditions and basic principles of forming the national model of sustainable economic development that based on international experience and national best practices in environmental economics are represented. The article is substantiated that environmental-economic principles of sustainable development caused fundamental rearrangement of economy based on innovational development and systematic ecologization of society.

Ключові слова: еколого-економічні принципи, сталий розвиток, національна економіка, екологізація, суспільство, обмеження.

Key words: ecological and economic principles, sustainable development, national economy, greening, society, restrictions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Принципи сталого розвитку національної економіки спираються на загальновідомі засадничі процеси сталого розвитку, які визначені міжнародними конференціями в Ріо-де-Жанейро, Йоханезбурзі, численних форумах з розвитку світової економіки, бізнес-середовища, зокрема у Давосі, тощо. Основні позиції щодо сталого розвитку національної економіки усвідомлюються власне крізь призму національних пріоритетів та подолання найбільш значущих і нагальних проблем.

Сталий розвиток визначено ООН як основний напрям розвитку цивілізації на ХХІ століття. Поклавши в основу подальшого розвитку держави добробут і безпеку людини, її прагнення жити у гармонії з природою, взявши до уваги основні ідеї і принципи, закріплені у Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 року, Україна започатковує процес змін, що забезпечить перехід до сталого розвитку держави.

Розвиток продуктивних сил України, зокрема виробництва та систем забезпечення життєдіяльності населення потребують все більшої суспільної уваги. Особливу актуальність ці проблеми набули за умов фінансово-економічної кризи, що у 2008—2009 роках спіткала Україну. Тому завдання вдосконалення державної політики в сфері сталого розвитку довікля залишаються

на часі за будь-яких умов політичного та соціально-економічного буття.

Екологічна ситуація в країні залишається напруженою — збільшується деградація земель, зменшується їх родючість, попри скорочення викидів від стаціонарних джерел забруднення, підвищується обсяг викидів шкідливих речовин від пересувних джерел, що становить все більшу загрозу здоров'ю населення у великих та середніх містах України, залишається загрозливим стан водних ресурсів та якість питного водопостачання, набули неабиякої гостроти проблеми поводження з відходами, особливо побутовими у великих населених пунктах, незадовільними темпами розширюється заповідна мережа, зокрема, особливо загрозлива ситуація склалася з реальним додержанням природно-заповідного режиму та функціонального використання природоохоронних територій.

Класичним вважається погляд на сталий розвиток як такий, що забезпечує необхідний рівень стабільності та гармонійності людської діяльності і характеризується певним колом взаємопов'язаних факторів та аспектів.

Політико-правовий аспект включає розвинуту сучасну правову державу і громадянське суспільство, рівність усіх перед законом та дотримання прав і свободи людини.

Економічний аспект передбачає функціонування змішаної економіки, наявність різноманітних ринків то-

варів та послуг, капіталів, цінних паперів, нерухомості і землі, технологій і робочої сили.

Екологічний аспект сталого розвитку включає забезпечення коєволюції суспільства і природи, створення не лише для нинішнього, а й для майбутніх поколінь реальних можливостей задовольняти свої основні життєві потреби, екологічну безпеку економічного розвитку, вдосконалення правових, економічних та адміністративних методів охорони довкілля, формування умов для збереження видового різноманіття біосфери.

Соціальний аспект включає боротьбу з бідністю, голодом і злиднями, створення загальнодержавної системи освіти для усіх категорій громадян, підтримку дітей та людей похилого віку.

Інформаційний аспект спрямований на масове застосування електронних засобів зв'язку та обміну інформацією, пріоритет інформаційних ресурсів над речовинно-енергетичним.

Міжнародний аспект декларує принципи міжнародного права в сфері міждержавних відносин та вирішення будь-яких суперечностей мирними політичними засобами, розвитку всебічного співробітництва між країнами та народами, надання фінансової та іншої допомоги країнам, що розвиваються, відповідно до міжнародних документів і програм [1, с. 41].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам сталого розвитку присвячені монографії та численні публікації І.О. Александрова, О.І. Амоші, Ю.Ю. Тиниці, Б.В. Буркинського, М.А. Хвесика, Б.М. Данилишина, І.К. Бистрякова, Є.В. Хлобистова та ін., зокрема виділенням методологічних аспектів дослідження сталого розвитку присвячені публікації З.В. Герасимчук, В.С. Кравців, А.Г. Мельника, представників київської наукової школи економіки природокористування. Так, за О.М. Кобзар, цей перелік необхідно доповнити ще одним елементом — техногенним аспектом, який передбачатиме безпечне функціонування соціо-еколого-економічної системи за умов проведення планомірних заходів щодо зниження антропогенного навантаження на навколишнє середовище та включатиме два напрями: безпечність території, тобто ступінь стійкості відповідних екосистем, і небезпечність техногенних об'єктів, тобто рівень їх шкідливого впливу [2]. Безпека зазвичай розглядається у документах сталого розвитку як похідна від розвитку екологічного, економічного, техногенного. Виокремлення цього елементу, на наш погляд, зумовлене відсутністю необхідної уваги до техногенно-екологічної безпеки, як основи сталого розвитку суспільства. Адже техногенно-екологічна безпека є важливою характеристикою стійкості екосистем і безпеки життєдіяльності людини на певній території, що підлягає прямому та опосередкованому техногенному впливу.

У концептуальних документах зі сталого розвитку, що формувалися фахівцями НАН України, зазначається, що сталий розвиток "не тільки <...> сприяє економічному зростанню, але й справедливо розподіляє його результати, відновлює довкілля в більшій мірі, ніж знищує його, сприяє зростанню можливостей людей, а не збіднює їх. Цей розвиток — у центрі якого людина, яка зорієнтована на збереження природи" [3].

Переходу України на позиції сталого розвитку повинно передувати реформування всього народного господарства і внесення деяких коректив у систему еколого-економічної політики. Врахування екологічного фактору при проведенні економічних реформ потребує відповідної орієнтації всіх економічних інструментів, в першу чергу, тих, що впливають на напрями і темпи структурної перебудови економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У статті розглянуті еколого-економічні принципи формування національної політики сталого розвитку та

можливості й особливості їх практичної реалізації. Для цього основним науковим завданням даного дослідження є визначення цілей, напрямів, підходів та засадничих принципів реалізації національної політики сталого розвитку.

Важливою умовою переходу до сталого розвитку є стабілізація економіки і відновлення економічного росту, підвищення ефективності виробництва. Разом з тим, розвиток економіки не повинен бути самоціллю, а тільки засобом досягнення соціальних цілей суспільства, при дотриманні екологічних обмежень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У даний час еколого-економічна ефективність політики держави в сфері сталого розвитку може формуватись на основі трьох основних принципів:

- мінімізації антропогенних перетворень;
- поетапності ліквідації їх негативних наслідків;
- вибіркового підходу до проведення природоохоронних заходів з метою підвищення їх ефективності.

Безпосередні і короткотривалі еколого-економічні цілі політики держави в сфері сталого розвитку мають бути направлені на вирішення найбільш невідкладних проблем, таких як:

- ліквідація загрози здоров'ю людей, що викликає низькою якістю стану довкілля;
- зменшення виробничих втрат, що обумовлені пошкодженнями чи порушеннями об'єктів і природних ресурсів;
- припинення деградації екологічних ресурсів, а також руйнування біорозмаїття.

На довготривалу перспективу національні цілі відображають прагнення до конвергенції економічних умов і природоохоронних методів у масштабах всієї Європи та світу.

Виходячи з цього, основними еколого-економічними напрямами політики держави з метою реалізації стратегічних цілей сталого розвитку є:

- структурна перебудова економіки держави та врахування вимог екологічної безпеки при її здійсненні;
- сприяння формуванню якісної структури споживання, в основі якої лежать принципи раціональності й безвідходності;
- реформування цінової політики, встановлення обмежувальних цін на енергоносії, перехід до загальної обов'язкової системи платного природокористування;
- інституційні перетворення з метою формування нового правового і економічного механізму регулювання взаємодії державних органів різних рівнів і природокористувачів, включення екологічних вимог у процедуру оцінки соціально-економічної ефективності управлінських рішень;
- реструктуризація екологічного законодавства у зв'язку зі зміною умов життєдіяльності населення і структури виробництва;
- формування ефективної системи екологічної освіти і виховання;
- реалізація першочергових екологічних програм державного значення;
- розвиток економічних методів регулювання природокористування і децентралізація управління орозою навколишнього природного середовища, розширення повноважень місцевих органів управління;
- забезпечення найбільш економічно ефективного вирішення природоохоронних проблем за рахунок використання ініціативи та зацікавленості суб'єктів господарювання;
- стимулювання інвентаризації джерел забруднення, сприяння підвищенню культури виробництва і зміцненню технологічної дисципліни, нагромадження фінансових ресурсів та природоохоронних інвестицій;
- створення ефективної системи екологічної ін-

формації, періодичних видань екологічної орієнтації, цілеспрямована пропаганда екологічних знань.

Першочергові заходи по реалізації еколого-економічної політики можна умовно розділити на дві групи:

1) до першої групи належать заборони на дії, до яких спонукають не тільки сьогодення, а й майбутнє економічне становище. Це залучення до господарського використання нових територій України, які не зачеплені практичною діяльністю людини і залишаються "дикою природою";

2) друга група — програма дій. Ці заходи повинні бути направлені на скорочення впливу на навколишнє середовище безпосередньо чи опосередковано через зменшення питомого споживання продукції. Найбільш значимі з них пов'язані зі структурними зрушеннями в економіці в цілому, створенням нових галузей промисловості, що характеризуються високою ефективністю використання виробничих ресурсів (у кінцевому рахунку — природної сировини), поступовим згортанням виробництва в тих галузях, для яких характерні високі затрати сировинних інгредієнтів на одиницю продукції, тобто пов'язаних з сировинною і добувною орієнтацією, що обтяжує структуру економіки.

Реалізації основних напрямів екологічної політики держави щодо сталого розвитку буде сприяти формування нового економічного механізму природокористування, який передбачає:

1) облік і соціально-економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу та екологічного стану територій;

2) ефективний фінансово-кредитний механізм природокористування;

3) планування охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;

4) екологічне страхування;

5) формування цільових екологічних фондів;

6) економічне стимулювання природоохоронної діяльності;

7) створення екологічних банків;

8) формування ринку екологічних робіт і послуг;

9) платність природокористування;

10) вдосконалення організаційно-економічних методів природокористування;

11) врахування екологічного фактора при приватизації;

12) економічний вплив на порушників природоохоронного законодавства.

Послідовний перехід світового суспільства до нової цивілізаційної моделі має відбуватися відповідно до рекомендацій та принципів, що викладені у документах Ріо-де-Жанейрської Декларації по навколишньому середовищу та розвитку. Але, разом з тим, кожна країна, приймаючи національну стратегію, намагається їх по-своєму переосмислити й внести свою сукупність принципів (наприклад, Рада по сталому розвитку при Президенті США виділила 16 таких принципів).

Ключові еколого-економічні принципи сталості розвитку зараз можна представити наступним чином [4, с. 29]:

— принцип обережності (рус. — предосторожности) — збереження сучасного стану навколишнього середовища як перешкоди незворотнім або небезпечним змінам;

— принцип "передбачати та попереджати" — більш дешевий і менш ризикований підхід аніж ліквідація збитків оточуючому середовищу;

— принцип балансу між ресурсом та забрудненням — використання ресурсів в масштабах регенеративної здатності екосистем, контроль над обсягами забруднень і відходів в межах асиміляційного потенціалу екосистем;

— принцип збереження природного багатства на сучасному рівні — недопущення втрат або зменшення природоресурсного потенціалу та екологічного різноманіття;

— принцип консервативного землекористування — запобігання збільшенню інтенсивності землекористування;

— принцип "забруднювач платить" — повна вартість екологічного збитку має бути компенсована користувачем.

Найважливішим інструментом оцінки рівня сталості є система індикаторів сталого розвитку — інтегрованих показників ефективності впровадження теоретичних положень у практику господарювання.

Проблемою розробки індикаторів сталого розвитку займається Департамент політичної координації і сталого розвитку ООН, Комісія Об'єднаних Націй по сталому розвитку, Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (SCOPE). Ця проблема розглядається на різних міжнародних конференціях та семінарах.

Базовий набір індикаторів сталого розвитку поділяється на соціальні, економічні, екологічні, інституціональні індикатори. Всього на рівні Департаменту політичної координації і сталого розвитку ООН виявляються 134 індикатори сталого розвитку.

При створенні власної системи індикаторів сталого розвитку українські фахівці також спиралися на базовий набір ООН. Він включає блоки індикаторів, що є ідентичними блокам індикаторів базового набору. Відмінності спостерігаються на рівні груп індикаторів та окремих індикаторів. Наприклад, у зв'язку з тим, що населення України має досить високий рівень освіти, розширена відповідна група соціального блоку вітчизняного набору порівняно із базовим додатковими характеристиками населення з вищою освітою.

Ще одним важливим інструментом переходу до сталого розвитку є розробка відповідних національних концепцій. Подібні нормативні документи діють в багатьох країнах. Зокрема, 1 квітня 1996 р. Президент Російської Федерації затвердив своїм наказом Концепцію переходу Російської Федерації до сталого розвитку. В Україні 2009 році були створені навіть дві комісії зі сталого розвитку (одна — урядова, друга — Президентська), однак формальних успіхів щодо створення національного стратегічного документу зі сталого розвитку поки немає.

При створенні моделі сталого регіонального розвитку необхідно зазначити, що її розробка має спиратися на принцип обмеження розвитку України та визначення стану України як держави з перехідною економікою.

Процес забезпечення сталого розвитку має складний комплексний характер та охоплює кілька аспектів, зокрема соціальний, економічний і власне екологічний [5]. Останній стосується протиріч між технологічною складовою суспільного розвитку та необхідністю збереження довкілля, тобто пов'язаний із забезпеченням екологічної безпеки. Тому розробка стратегічних напрямів реалізації політики сталого розвитку регіонів має ґрунтуватися на наступних загальнометодологічних принципах, які об'єднуються у наступні групи.

Перша група принципів пов'язана з обмеженнями розвитку. Друга група принципів обумовлена сучасним економічним станом Української держави та її невизначеним статусом між країнами, що розвиваються, та країнами з перехідною економікою.

Отже, при переході України до сталого розвитку необхідно сформувати стабільну економічну основу, створити фінансове, матеріально-технічне, інтелектуальне та нормативно-правове забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку і збереження сприятливого стану довкілля з метою задоволення життєвих потреб сьогоденних і майбутніх поколінь. Доцільно виробити принципово нову стратегію соціально-економічного розвитку держави, яка одночасно повинна бути і стратегією її екологічної безпеки. В умовах перехідного періоду треба прийняти концепцію соціально-економічного і екологічно-

го розвитку України, яка дозволяє органічно поєднувати і збалансовувати всі основні складові сталого розвитку. З метою формування фундаменту сталого розвитку необхідно здійснити структурну перебудову економіки, яку неможливо розглядати від завдань оптимізації природокористування і охорони середовища життя людей. Сталий розвиток держави обумовлений принциповою структурною перебудовою економіки, перетворенням на інтенсивній основі не тільки виробництв, але і сфер та видів діяльності суспільства. Сталий розвиток може здійснюватися тільки як цілеспрямований процес, який потребує формування і подальшого неухильного застосування цілісної екологічної політики держави [6].

ВИСНОВКИ

На Україну недоцільно і неможливо схематично, калькувано розповсюджувати стандарти переходу на модель сталого розвитку, без врахування передумов та особливостей соціально-економічного зростання. Геополітичні і соціально-економічні особливості України мають об'єктивний характер (детальніше розглянуто автором в роботі [7]). Їх врахування і використання обов'язкові при розробці та реалізації стратегії переходу до сталого розвитку. На перехідному етапі розвитку України необхідно виробити два основних підходи до вирішення проблем природокористування: коротко- та довготривалий — для середньотривалого підходу поки що немає чітко сформульованих завдань, не визначені принципи природокористування та система економічних завдань, які будуть вирішуватись. Для України терміново необхідно виробити концепцію природокористування, яку можна назвати як "концепцію перехідного періоду", яка повинна передбачати комплекс заходів так званої "швидкої допомоги". Програми чи концепції перехідного періоду мають бути розроблені для природокористування в усіх регіонах країни, але особливо це завдання є актуальним для регіонів, де екологічне становище досягло максималь-

ної напруженості. Досягнення цілей сталого розвитку повністю залежить від успішної реалізації територіальної екологічної політики, яка забезпечується у вигляді фінансово-економічних і правових регуляторів, економічних і матеріально-технічних ресурсів, системи взаємодій в сфері природокористування і формування середовища існування всіх діючих в цій сфері суб'єктів господарювання і права.

Література:

1. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / НАН України, РВПС України. — К.: Чорнобильінтерінформ, 2004. — 336 с.
 2. Кобзар О.М. Економічний механізм управління техногенно-екологічною безпекою промислового виробництва (на прикладі Київської області): дис... канд. екон. наук: 08.00.06 / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. — К., 2008. — 220 с.
 3. Данилишин Б.М. Екологічна складова політики сталого розвитку: Монографія. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2008. — 256 с.
 4. Патока І.В. Проблеми застосування індикаторів сталого розвитку в умовах трансформації економіки // Економіка природокористування і охорони довкілля: Зб. наук. пр. — К.: РВПС України НАН України, 2001. — С. 26—35.
 5. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування: пострадянський формат. — К.: Кондор, 2007. — 798 с.
 6. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціонального природокористування в контексті соціально-економічного піднесення України. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2008. — 496 с.
 7. Жарова Л.В. Эколого-экономические основы устойчивого развития производительных сил региона (на примере Автономной республики Крым) / Л.В. Жарова, Е.В. Хлобистов, Т.А. Чернова / Научн. ред. Никитина М.Г. — Симферополь: Таврия, 2009. — 198 с.
- Стаття надійшла до редакції 11.02.2013 р.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ:

- відомості про автора (авторів): ім'я, по батькові, прізвище, вчене звання, вчений ступінь, посада і місце роботи, службова і домашня адреси (з поштовим індексом), контактний телефон;
- УДК;
- назва статті мовою оригіналу та англійською мовою;
- коротка анотація (2—4 речення) мовою оригіналу та англійською мовою;
- ключові слова;
- текст статті повинен мати такі необхідні елементи: вступ (формулюється наукова проблема, ступінь її вивченості, актуальність тієї частини проблеми, якій присвячена стаття), постановка задачі (формулюються мета і методи дослідження), результати (викладається система доведень запропонованої гіпотези, обґрунтовуються наукові результати), висновки (вказується наукова новизна, теоретична і практична значущість результатів дослідження, перспективи подальших розробок з цієї теми). Розділи повинні бути виділені;
- обов'язковий список використаних джерел у кінці статті;
- обсяг статті — 12—25 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків);
- шрифти найпоширенішого типу, текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними;
- ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у **чорно-білому** вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. До графіків та діаграм мають бути подані таблиці, на основі яких вони збудовані;
- разом із друкованою статтею треба подати її електронний варіант на CD носії або електронною поштою. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word. Схеми, рисунки та фотографії слід записувати окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, JPG, в імені яких зазначається номер ілюстрації у статті, наприклад pict 4.tif.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

Адреса редакції: 04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
для листування: 04112, м. Київ, а/с 61; economu_2008@ukr.net
Тел.: (044) 458-10-73, 223-26-28, 537-14-33